

Ольга Песоцька

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

Сучасна Україна належить до країн зі змішаними потоками мігрантів. Вона одночасно є країною транзиту та призначення. Але значно частіше Україна виступає країною виїзду. В основі сучасної еміграції з України лежать виїзди громадян з метою працевлаштування за кордоном. Головними причинами цього явища є складна економічна ситуація в країні, значний дефіцит робочих місць на ринку праці, низький рівень життя та високий рівень безробіття, корупція, психологічні чинники тощо. З виїздом батьків на заробітки за кордон суттєво змінюються умови життя дитини, соціальне оточення; погіршується успішність у навчанні, збільшуються випадки насильства та жорстокого поводження з боку оточуючих, відбуваються прояви агресивної та неспокійної поведінки дитини, вживання алкоголю і наркотиків, тютюнопаління. Через відсутність батьків у дітей виникають додаткові психологічні проблеми: переживання за батьків, неспокій, розгубленість, самотність, надмірні намагання самоствердитися, конфлікти з оточенням. Все це ускладнює процес соціалізації дитини й суттєво впливає на її власну поведінку.

Різні аспекти роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей на сьогодні повинні вирішувати багато державних і недержавних установ та організацій, фахівці у галузі педагогіки, психології, права, державного управління, соціальної роботи тощо.

Проблеми сім'ї як соціального інституту розглядаються у працях А. І. Антонова, Т. В. Андрєєвої, Т. А. Гурко, А. Г. Харчева та інших. Сімейне неблагополуччя, її дезадаптацію вивчали М. А. Галагузова, А. Й. Капська, Н. Ю. Максимова, В. В. Солодовніков, С. В. Толстоухова. Особливості життєдіяльності дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка розглядаються у працях А. А. Акмалова, В. М. Капіцина, Д. І. Пенішкевича, Я. М. Раєвської, В. С. Торохтія. Аспекти емоційно-вольової сфери підлітків із сімей трудових мігрантів вивчали Т. О. Гаврилова, В. С. Мухіна, А. М. Прихожан. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів висвітлювалась у працях Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотової, І. В. Стародубцевої, І. М. Трубавіної. Загальні теоретичні положення соціальної роботи з

сім'ями трудових мігрантів розглядались в роботах І. Г. Зайнишева, П. Д. Павленка, Є. І. Холостової. Але фактично відсутні дослідження практичної соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів та їх сім'ями.

Актуальність пошуків сучасних підходів до соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів, їх батьками та соціальним оточенням пов'язана з необхідністю активізації сім'ї та особистості в подоланні її проблем, повноцінної соціалізації дитини.

Метою статті є висвітлення основних пріоритетних напрямів соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей.

Наявність в Україні сімей трудових мігрантів є відносно новим феноменом сучасності. Згідно із статистичними даними, Україну залишило близько 7 мільйонів громадян. У більшості мігрантів без батьківського піклування залишилося 7-9 млн. дітей. Тільки у Луганській області проживає приблизно 25 тисяч дітей, батьки яких перебувають на заробітках. За даними нашого дослідження, з опитаних нами сімей мігрантів 48 % дітей залишилося з матір'ю, 9 % – з батьком, під опікою дідуса і бабусі та інших членів родини – 37 %, влаштовані у державні заклади опіки – 6 %.

Соціальна робота з мігрантами та їх сім'ями спрямована на захист, підтримку та допомогу і здійснюється за такими пріоритетними видами діяльності: обслуговування, профілактика, реабілітація, соціальний супровід (патронаж).

За цільовим призначенням та категоріями клієнтів у соціальній роботі виокремлюють такі напрями:

- Роботу з дітьми трудових мігрантів;
- Роботу з батьками трудових мігрантів;
- Роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів.

Серед вище зазначених видів діяльності соціального працівника з сім'ями трудових мігрантів пріоритетними є: 1) профілактика; 2) соціальний супровід; 3) корекційна робота; 4) реабілітація.

Профілактична робота з дітьми трудових мігрантів передбачає: інформування про проблеми, права і потреби дітей; формування сімейних цінностей; усвідомленого та відповідального батьківства; виявлення ресурсів для задоволення потреб сім'ї; ізолювання дитини від негативних факторів, впливів, пом'якшення їх; підтримання зв'язків з батьками; включення дитини в позитивне соціальне середовище в навчанні та дозвіллі.

Соціальний супровід дитини та її оточення під час відсутності батьків – це робота соціальних працівників, суб'єктів захисту дитини в районі, місті, селі щодо подолання складних проблем, які виникають у дитини в різних сферах життєдіяльності; об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Реабілітація дитини, сім'ї, після повернення батьків передбачає налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновлення почуттів, розв'язання проблем, що виникли за відсутності батьків і можуть бути вирішені лише ними.

Соціальна робота з батьками спрямована на: попередження батьківсько-дитячих конфліктів і непорозумінь; формування усвідомленого і відповідального батьківства й цінностей та норм сімейного життя; усвідомлення прав дитини, батьків, опікунів, інших членів сім'ї та родичів. Найбільш доцільними формами та методами соціальної роботи є лекції та відеолекторії, бесіди, тренінги, зустрічі з фахівцями з проблем сім'ї щодо формування усвідомленого батьківства; консультації.

Робота з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів передбачає: формування поваги до дитини, до її прав, вчити розуміти дитину; вчити захищати її; формувати відповідальність за дитину. Починати роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів треба з формування позитивної мотивації до співпраці зі школою, соціальним педагогом, психологом. Виокремлюють два шляхи формування позитивної мотивації до взаємодії: 1) активізація вже існуючих спонук до діяльності в інтересах дитини з акцентом на необхідність і доцільність взаємодії з педагогічними працівниками через показ перспективи взаємодії, приклади створення ситуації захисту, заохочення, опора на позитивне в дитині; 2) стимулювання представників соціального оточення до взаємодії з педагогічними працівниками через нагадування про обов'язки членів сім'ї, показ негативних прикладів та їх наслідків, усвідомлення своїх проблем з дітьми і неможливості їх розв'язати самостійно, акцентування уваги на наявності помилок у спілкуванні й ставлення до дитини, виявлення шляхів їх усунення через співпрацю в інтересах дитини [6, с. 88].

Наступна робота з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів проводиться за такими напрямками: формування позитивного ставлення до самої дитини, до її потреб; ознайомлення й усвідомлення прав дитини, її потреб, станів, проблем; формування життєвих умінь і

навичок; виявлення причин виникнення дитячих проблем; налагодження стосунків з дитиною й навчання дорослих прийомам позитивного впливу на дітей, демократичного стилю спілкування з дитиною. Найбільш ефективні форми роботи із соціальним оточенням дітей трудових мігрантів – це індивідуальна та групова. Методами практичної роботи є бесіда, консультація, тренінг, діяльність груп підтримки. Групи підтримки в Україні ще не набули такого поширення, як за кордоном. Але діючі групи підтримки вже позитивно зарекомендували себе у вирішенні подібних проблем, що мають особи, які відповідають за виховання і розвиток дітей у разі відсутності батьків. Учасники груп обмінюються досвідом, набувають для себе почуття надії, щирості, правдивості, уважності, безпеки, впевненості у власних силах, довіри, емпатії. Соціальний працівник як керівник таких груп повинен дотримуватися професійної етики, вчити людей проговорювати свої власні почуття, здійснювати зворотній зв'язок, підтримувати атмосферу щирості, уваги та цілісності групи, забезпечувати чіткі робочі умови, стежити за регламентом, доводити мету та правила роботи до учасників групи, проводити оцінку роботи групи, надавати допомогу тим членам групи, які мають більш складні проблеми і не в змозі їх вирішити самостійно. Ефективність роботи таких груп, як показав практичний досвід, тісно пов'язана із ситуацією успіху в розв'язанні власних проблем, що переживають її учасники. У профілактичній, корекційній та реабілітаційній роботі з дітьми трудових мігрантів, їх сім'ями та соціальним оточенням позитивним є потреба та впровадження постійно діючих програм, в основу яких покладено модель організації соціального середовища, інформування, активного соціального навчання у формі тренінгу. Тренінги складаються з 12-30 занять, кількість учасників – 12-14 осіб. Тренінги окремо проводили з дітьми, батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків (дідуся, бабусі, тітки, дядьки тощо). Для групових занять з дітьми підліткового віку використовували матеріали «Тренінгу особистісного самопізнання», «Тренінгу профілактики правопорушень з основами правових знань», «Тренінгу самовизначення й досягнення» [1].

Для роботи з батьками та соціальним оточенням дітей проводили тренінги «Вирішення конфліктів» [4], «Основи батьківської компетенції» [3].

Значне місце в соціальній роботі з дітьми трудових мігрантів та їх сім'ями посідає індивідуальна корекційна робота. Для дітей 6-10 років

можна використовувати корекційну програму, спрямовану на подолання дитячих страхів та тривожності за допомогою образів. Мета програми – активізація, оптимізація та нормалізація процесів, уявлень, пов'язаних із страхами [7, с. 76-86]. Реалізація мети забезпечується у процесі рішення завдань: 1) символічний контакт з об'єктом страху і реагування через програвання та ідентифікацію зі страхом; 2) зняття «побоювання страху» через усвідомлення його соціальної користі; 3) активізація через уяву ресурсів неусвідомленого, пов'язаного з архетиповими переживаннями, що знайшло своє відображення у традиційній народній культурі; 4) «оволодіння» страхом через зміну фокусу відносин і перебудову взаємодії з об'єктом страху. Програма складається з восьми занять, які проводяться щотижня протягом 2-х місяців. На кожне заняття відводиться від 1 до 2-х годин. Склад групи: 12-16 дітей.

Важливим методом роботи з батьками та особами, які тимчасово їх замінюють, є консультування. Сімейне консультування включає такі етапи: діагностична бесіда (виявлення проблеми); відпрацювання гіпотези (зміст конфлікту з дитиною, зона конфлікту й способи поведінки в конфлікті); трактування гіпотези, реорієнтація (пошук нових способів дій). Результатом консультування повинна бути поява у батьків готовності до змін самих себе, а не тільки дитини. Індивідуальне консультування підлітків базується переважно на використанні методів терапії, розмови, оскільки у цьому віці розмова є важливим засобом усунення порушень психічного здоров'я. Консультування підлітків здійснюється за схемою: встановлення контакту з підлітком, захист підлітка (опис труднощів та бажаних змін у собі, конкретних людях, ситуації); діагностична бесіда (пошук причин труднощів); інтерпретація (гіпотеза консультанта про можливі причини труднощів підлітка); реорієнтація (спільне відпрацювання конструктивних способів подолання труднощів). Програма групової роботи з підлітками повинна забезпечувати виконання вікових завдань розвитку і формування психологічного здоров'я з урахуванням порушень емоційно-вольової сфери, пов'язаної з тимчасовою відсутністю батьків. Психологи пропонують для кожного класу виокремити головні теми, а саме: для 5 класу – «Я та мій внутрішній світ»; для 6 класу – «Типові проблеми підлітка»; для 7 класу – «Я та інші»; для 8-9 класів – «Психологічна культура особистості підлітка». Відповідно до віку підлітка на заняттях використовують дискусійні та рольові методи, аналіз життєвих ситуацій тощо.

Корекційна робота з дитиною і консультування батьків спрямована на розвиток особистості самої дитини та її батьків у пошуку способів і можливостей розв'язання складних ситуацій.

Реабілітаційна робота з сім'єю дітей трудових мігрантів проводиться після повернення батьків і пов'язані з відновленням стосунків та їх корекцією. Основними причинами конфліктів дитини з батьками є непорозуміння між ними, відсутність досвіду вирішення конфліктних ситуацій, бажання батьків контролювати поведінку дитини. Реабілітаційна робота загалом визначається характером соціальної проблеми, пов'язаної зі станом дитини. Якщо причиною конфліктів у сім'ї є непорозуміння між дитиною і батьками, то слід використовувати вищезазначені технології роботи соціального працівника, психолога, соціального педагога. Якщо діти проявляють відхилення у поведінці, які мають асоціальний характер, то слід визначити рівень девіантності, причини девіації, зміст соціальної та соціально-педагогічної роботи з кожною конкретною дитиною. В навчально-методичній літературі виокремлюють наступні етапи роботи з такими дітьми: 1) визначення характеру відхилень у поведінці, причини девіантності; 2) вивчення мікросоціального середовища дитини та підтвердження або не підтвердження соціального діагнозу її становища; 3) визначення соціально сприятливих умов для проживання та розвитку неповнолітньої особи, їх організація; 4) психокорекційна робота з дитиною в умовах реабілітаційного центру, начального закладу, соціальної служби; 5) соціальний супровід дитини за місцем її тимчасового чи постійного проживання працівником соціальних служб, органів у справах неповнолітніх. Зміст соціального супроводу включає соціальне дослідження ситуації, виявлення стану дезадаптації дитини, попередження можливих проявів втеч з дому, вчинення правопорушень чи злочинів, бродяжництва, надання психологічної, соціально-педагогічної, соціально-інформаційної, соціально-методичної, соціально-правової допомоги [6, с. 102].

У процесі соціальної реабілітації значне місце посідають методи переконання, перебудови самосвідомості, методи регламентації поведінки, методи переучування та переключення. Всі ці методи мають на меті зміну ціннісних орієнтацій та особистісних якостей підлітка. Соціальна реабілітація дитини з девіантною поведінкою посилюється за рахунок методів і техніки психокорекції. До специфічних методів

психологічної роботи з девіантною поведінкою належать наступні: «поведінкове інтерв'ю», стимулювання мотивації позитивних змін; техніки конфронтації; терапевтичний контакт; техніка розкриття індивідуального змісту і функціонального значення девіації; методика природних наслідків поведінки; когнітивне переконструювання; техніки модифікації поведінки.

Реабілітаційна діяльність з девіантними дітьми трудових мігрантів не може бути успішною без роботи з сім'єю. На сьогодні у практиці роботи з сім'єю використовують сімейне консультування і сімейну психотерапію, їх поєднання. Робота з сім'єю ставить за мету виявлення й усунення сімейних порушень. Найбільш поширені форми роботи з сім'єю: сімейне консультування, сімейна психотерапія, консультування членів сім'ї; робота з декількома сім'ями з подібною девіацією; поєднання названих форм.

Використання спеціальних методик підвищує ефективність роботи з сім'єю. До таких методик належать: організація сімейної взаємодії (розмова через посередника); циркулярне опитування (питання, що розкривають характер взаємовідносин у сім'ї); системні гіпотези (відносно порушень у сімейній системі); генограма (схематичне зображення історії поколінь); терапевтичні письмові згоди (розподіл ролей та обов'язків щодо симптомів); сімейні метафори (образні порівняння, що засновані на мові та досвіді сім'ї); структурні методики, що відображають структуру і рисунок взаємовідносин у сім'ї (соціограма, сімейна скульптура, сімейна дошка); рольова гра, психодрама.

Таким чином, соціальна робота з дітьми трудових мігрантів та їх батьками є важливою складовою соціальної політики Української держави, і завдяки таким пріоритетним напрямам, як профілактика, соціальний супровід, корекційна та реабілітаційна робота, займає важливе місце в успішній соціалізації дитини і формуванні відповідальності батьків за дітей, налагодженню їх позитивної взаємодії.

Література:

1. Макарычева Г. И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей. – СПб.: Речь, 2007. – 368 с.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник /

- Валентина Володимирівна Москаленко. – К: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
3. Основи батьківської компетентності: Навч. посіб. / Упор.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко; За аг. ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Наук.світ, 2006. – 156 с.
 4. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни: Тренинг разрешения конфликтов. – СПб.: Речь, 2001. – 288 с.
 5. Соціально-педагогічна робота з проблемними смі'ями [А. Й. Капська, Н. О. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська]. – Тернопіль: астон, 2010. – 304 с.
 6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч-метод. посіб. / За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
 7. Хухлаева О. В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции: Учеб. Пособие для студентов высш. Учеб. Заведений / Ольга Владимировна Хухлаева. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 208 с.